

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Turkey

KUALIA Analitik
Felsefe

Feminizm ve Çokkültürcülük

Susan Moller Okin

Çevirmen: Fatih Köktemir

Editör: Hasan Ayer

Editör Önsözü

Feminizm ve çokkültürcülük arasındaki ilişki, çağdaş siyaset felsefesinde kültürel çeşitlilik olgusuyla toplumsal cinsiyet eşitliği normlarının salık verdiği şekliyle nasıl baş edeceğimizi temel olarak konu almaktadır. Çevirisini yaptığımız bu makale, feminizm ve çokkültürcülük arasındaki ilişkiyi derin bir biçimde tahkik eden feminist liberal siyaset teorisyenlerden Susan Moller Okin'in çokkültürcülüğe dönük bir dizi eleştirisini sunmaktadır.

Makale süresince çokkültürcülüğün siyaset felsefesi içerisindeki birçok formu eleştiriye tabi tutulmaktadır. Makale, Mill-Rawls-Dworkin geleneğine dayalı modern liberalizmin çağdaş dünyadaki en önemli temsilcilerinden olan Will Kymlicka'nın grup haklarına dayalı çokkültürcülüğü düşüncesinden klasik liberalizmin çokkültürcülük meselesindeki en önemli figürlerinden olan Chandran Kukathas'ın fikirlerine kadar çeşitli teorik çerçeveleri feminist bir bağlamda eleştiriye tabi tutuyor. Okin, sadece liberal gelenek içerisindeki yaklaşımların belli başlı temsilcilerine eleştiri yapmakla kalmıyor; aynı şekilde, Avishai Margalit ve Moshe Halbertal gibi komüniteryan çokkültürcülük tasavvurlarına sahip teorisyenlere de derinlikli eleştiriler sunuyor.

Bu metni tercüme etmemizdeki ana amaç makalenin çokkültürcülük meselesine dair feminist endişelerin bir portresini güçlü bir teorik çerçeve ile sunmasıdır. Genel itibariyle çokkültürcülüğün çağdaş savunucuları kültürel grupların ve kültürel karakterin bireyler için önemine vurgu yapmaktalar. Şüphesiz Okin gibi feminist kuramcıların meseleye dair en mühim katkısı kültürel grupları ve onların kültürel karakterini değerlendirirken özel alanın oluşturacağımız normatif çerçevede gözardı edilmemesi gerektiği fikridir. Okuyacağınız metin tam olarak böyle bir normatif çerçeveden hareket ediyor ve çokkültürcülüğün belli formlarına dönük olarak çağdaş liberal-feminist literatürün en güçlü eleştirilerinden birini sunuyor.

Hasan Ayer

Feminizm ve Çokkültürcülük

Susan Moller Okin

Çevirmen: Fatih Köktemir

Bu makale, genellikle aralarında gerilim olmadığı düşünölen iki siyasi amacın arasındaki çatışmayı ele almaktadır. Başlıkta kullandığım terimlerin ikisi de kompleks ve tartışmalı kavramlar olduğu için onların arasında neden ve nasıl gerilimler olduğunu ele almadan önce onları tanımlamam gerekmektedir. Feminizm, feminist teori ve feminist metodoloji birçok farklı şekilde karşımıza çıkar; burada kullandığım haliyle feminizm kadınların cinsiyetlerinden ötürü dezavantajlı duruma düşmemeleri gerektiğini, erkeklerle eşit seviyede insani haysiyetle muamele görmeleri gerektiğini ve erkekler gibi özgürce seçebildikleri, tatmin edici bir yaşam sürme fırsatına sahip olmaları gerektiğini savunan düşünceleri kapsar.

İnsanlar halihazırda “Çokkültürcülük” terimini (aynı şekilde “kültür” terimini de) birçok farklı şekilde ve hatta bazen aynı anda farklı anlamlarda kullandığı için onu tanımlamak daha zordur. Bu terim, en azından siyaset teorisinde en çok şu iki bağlamda karşımıza çıkar: İlk olarak eğitim bağlamında, yani “kültür” altında öğretilenlerin (tarih, edebiyat, felsefe vs.) kadınlar, Beyaz ırkın dışında kalan ırkların mensupları, etnik ve dini azınlıklar gibi grupları dışladığı öne sürölürken kullanılır. Bu bağlamda çokkültürcüler bu dışlamanın hem dışlanan grupların mensuplarını dahil ederek hem de eserleri (özellikle neredeyse bütün hepsinin yazarları beyaz erkekler olan “büyük klasikleri”) yorumlarken bu gruplara mensup bireylerin görüşlerini de göz önünde bulundurarak düzeltilmesi gerektiğidir. Bazen “kimlik siyaseti” olarak da sözü edilen bu teori, benim burada ilgilendiğim türdeki çokkültürcülük değildir.

Burada ilgilendiğim çokkültürcülük, ulus-devlet içerisinde kalan daha geniş bir sosyal, ekonomik ve siyasal bağlamdır. Bu bağlamda birçok teorisyen çoğunluk kültürün dışında kalan kültürlerin o kültürlerin mensuplarının bireysel hakları tarafından yeterince korunamadığını, bu yüzden de

bu ayrı kültürlerin “yaşama biçimlerinin” korunması için özel grup haklarına ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur. Öne sürülen grup haklarından bazıları şöyledir: Garanti altına alınmış siyasi temsiliyet hakkı, kültürel aktiviteler ve eğitim için kamusal fon alma hakkı ve bazı genel yasalardan muaf olma hakkı¹. Bu tür çokkültürcülüğün bağlamında (ki bundan sonra çokkültürcülük terimini bu türden olanı kastederek kullanacağım) dil, tarih veya din (bunların herhangi bir kombinasyonuna genellikle ‘etnisite’ denir) ayrı kültürlerin sıklıkla karşılaşılan işaretleridir. Bu tür haklar arayan grupların bazıları (yerli azınlıklar, etnik veya dini azınlık grupları ve kolonizasyona maruz kalmış halklar) çokkültürcülüğün ilk versiyonunda tanınma talep eden gruplardır. Fakat cinsiyet veya cinsel yönelim sebebiyle ayrımcılığa maruz kalanlar tanınma talep etseler de genellikle kültürel grup hakları arayışında değillerdir.

“Çokkültürcülüğün” bu iki anlamı bazen birbiriyle karıştırılır veya bir arada sunulur ki heteroseksüel kadınların, geylerin ve lezbiyenlerin ilk türden bir tanınma arayışında olmaları grup hakları talebiyle iç içe geçirilebilir.² Ben bunun birçok sebepten ötürü meseleyi karmaşık hale getirdiğini düşünüyorum. Kadınlar, geyler ve lezbiyenler genellikle kendileri veya başkaları tarafından kendilerine özel bir kültüre sahipmiş gibi görülmezler. En azından kültürü “yaşayış biçimi” olarak ele alırsak bu böyledir ancak bu düşünceye de bu grupların bazı mensupları tarafından karşı çıkılabilir. Bu gruplar öne sürdüklerin argümanların ciddiye alınmasını ve çıkarlarının temsil edilmesini şüphesiz ki istemektedir fakat yine de bu istek bir grubun kendine özgü yaşayış biçimi için koruma talep etmesinden farklıdır. İkinci olarak, George Kateb’in zekice ifade ettiği gibi bu iki tür çokkültürcü iddianın arasındaki bir diğer fark da kadınların, geylerin ve lezbiyenlerin iddialarının (ki ben buraya ırksal azınlıklara mensup olanları da eklerim) “diğer gruplara kıyasla çok daha gerçek bir şeyden ortaya çıktığını ve kurguların

¹ Jacob Levy, ulus devletler içinde yaşayan kültürel azınlıkların genellikle iddia ettiği hak türleri hakkında yakın zamanda harika bir sınıflandırma sundu. Bkz. Levy, “Classifying Cultural Rights,” in *NOMOS XXXIX: Ethnicity and Group Rights*, ed. Ian Shapiro and Will Kymlicka (New York: New York University Press, 1997), chap. 2, pp. 22 – 66.

² Charles Taylor, Amy Gutmann ve *Multiculturalism*, ed. Amy Gutmann (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994)’e katkıda bulunan yazarların çoğu “çokkültürcülük” kavramını burada ayırt ettiğim iki anlamıyla da birbirinin yerine kullanıyor. Aynı durum Yael Tamir, “Two Concepts of Multiculturalism,” *Journal of Philosophy of Education* 29 (1995): 161-72 için de geçerli. Bu tür bir kullanımın hem ilgili grupların aynı olmamasından ötürü hem de eğitim müfredatında daha önce göz ardı edilen perspektiflerin tanınmasını gerektiren durumların grup haklarının hukuki açıdan uygulanmasının -bu haklar bazı bireysel haklarla çatıştığında dahi- meşru olduğu durumlardan farklı olarak görünmesine yol açacağı için savunu ve argümanlarda kafa karışıklığı yarattığını düşünüyorum.

tarafında değil karşısında savaştıklarıdır”³.” Burada Kateb’in kadınların veya Beyaz ırka mensup olmayanların doğal olarak düşük seviyede olduğunu, eşcinselliğin doğaya karşı bir suç olduğunu vs. içeren kurgulara dayanan bin yıllık bir ayrımcılığa karşı savaştığını ifade ettiğini anlıyorum. Kateb’in, birçok kültürel grubun iddialarını kurgulara dayandırdığı iddiası elbette tartışmalıdır ancak ileri kısımlarda daha net olarak görüleceği üzere bu meselede Kateb’e genel olarak katılıyorum.

Burada odaklandığım çokkültürcülükte esas mesele yaşama biçimlerinin hayatta kalması ve gelişimidir. Günümüzde kültürel grup haklarının en önde gelen savunucusu Will Kymlicka’nın yakın zamanda yayımlanan çalışması *Multicultural Citizenship*’de belirttiği gibi ortak bir dil ve kültür bir grubun ayrı bir kültüre sahip olmasının genel bir önkoşulu olsa da Kymlicka’nın korumak istediği şey bunlardan fazlasını da kapsar; ona göre “toplumsal kültür”⁴ adını verdiği şey “yaşamın eğitim, din, eğlence ve ekonomi gibi alanlarının tamamında, yani hem kamusal hem de özel alanı kapsayan bütün bir insani aktiviteler bağlamında mensuplarına anlamlı yaşama biçimleri sağlar.”⁵

Azınlık statüleri sebebiyle bir şekilde savunmasız durumda olan kültürlerin grup haklarına sahip olması için farklı türde gerekçelendirmeler sunulur. Burada sunacağım tartışma, liberal temellere dayalı grup hakları lehine argümanlarla sınırlıdır. Bu argümanlar her şeyden önce bireylerin çıkarlarına dayalıdır, cemiyetler ve kültürler gibi kolektif gruplara yalnızca bireylerin yaşamlarında önemli bir yere sahip oldukları için önem atfederler. Liberal öncüllerden değil de komüniteryen öncüllerden yola çıkarak kolektif haklar lehine argümanlar sunmak elbette çok daha kolaydır⁶. Ancak komüniteryenizmin birçok problemi vardır; bunlardan en önemlisi de açık, pozitif bir siyaset teorisi sunamaması ve genellikle hem bir “cemaati” tanımlarken hem de

³ George Kateb, “Notes on Pluralism,” *Social Research* (“Special Issue on Liberalism”) 61 (1994): 511–37, p. 512.

⁴ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford: Oxford University Press, 1995), p. 89. Kymlicka burada Margalit ve Raz’ın “kuşatıcı kültür” dediği şeye işaret eder (Avishai Margalit and Joseph Raz, “National Self-Determination,” *Journal of Philosophy* 87 [1990]: 439 – 61).

⁵ Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, p.76

⁶ Bu tür savunulara örnek olarak bkz. Vernon Van Dyke, “The Individual, the State, and Ethnic Communities in Political Theory,” *World Politics* 29 (1977): 343 – 69, and “Collective Entities and Moral Rights: Problems in Liberal-Democratic Thought,” *Journal of Politics* 44 (1982): 21– 40.

cemaatin bir kısmının iddiaları diğer kısmının iddialarıyla çatıştığında ne yapılması gerektiğini tartışırken muğlaklıktan ve tutarsızlıktan kurtulamamasıdır⁷. Bu sebeple grup hakları lehine liberal argümanlar daha ikna edicidir; aynı zamanda daha iddialı ve ilgi çekicidir. Bireylerin iyiliği ve çıkarına dayanması sebebiyle, kadın bir bireyin de erkek bir bireyin de eşit ilgi ve saygıyı görmesi gerektiğini savunan feminist iddialar ile çatışma içine girme ihtimali daha azdır. Dolayısıyla, feminizm ile ele aldığım grup hakları lehine liberal iddialar arasında çatışmalar olduğunu savunuyorsam da grup hakları lehine komüniteryen iddiaların feminizmin amaçlarıyla daha fazla çatışması çok daha muhtemeldir.

Bunu belirttikten sonra, feminizm ve çokkültürcülüğün birbiriyle temas ettiği noktaya geliyorum. Özellikle, bu iki düşünce arasında şu ana kadar ne feministlerin ne de grup hakları savunucularının yeterince değindiği bazı gerilimlerin olduğunu savunacağım. Çokkültürcülüğün her şeyiyle bütün feminist projeler için bir sorun olduğunu veya olması gerektiğini iddia etmiyorum. Fakat özellikle kendilerini her türlü baskıya karşı ve siyaseten progresif olarak görenlerin sıklıkla varsaydığı bir şeyi sorguluyorum: Varsayılan bu şey, feminizm ve çokkültürcülük her ikisinin de yalnızca desteklememiz gereken doğru şeyler olmakla kalmayıp birbiriyle asla çatışamayacak şeyler olduğu düşüncesidir. Ben ise azınlık kültürlerine tanınan grup hakları ile feminizmin çatışmasının oldukça muhtemel olduğunu ve bu çatışmanın, tanınan grup hakları liberal temellere dayansa dahi gerçekleşebileceğini, bununla birlikte liberal temellere dayandırılması sayesinde biraz olsun sınırlandırılabilceğini savunuyorum.

İlk olarak, bu çatışmaya neden çokkültürcülerin de feministlerin de pek değinmediğine dair birkaç düşünce sunacağım. Grup haklarını savunan çokkültürcülerin bu çatışmaya pek değinmemesinin iki sebebi, feministlerin ortaya çıkardığı birçok problemin de sebebidir. Bu problemlerden ilki, grup hakları savunucularının bir grubun veya kültürün içindekileri birbirinden yeterince ayırmamasıdır – spesifik olarak grup hakları savunucularının anlayamadığı nokta şudur: azınlık kültürel gruplar, tıpkı içinde buldukları toplumlar gibi bir ölçüde cinsiyetlidir. Grup haklarına dair en iyi liberal savunular genellikle bireyin öz-saygı veya otonomi kapasitesi geliştirebilmek, yani iyi bir yaşamın ne olduğunu seçebilme kapasitesi

⁷ Bu üç problem de Michael Sandel'in yakın tarihli kitabı *Democracy's Discontent* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996) belirgindir. Susan Moller Okin'in *American Political Science Review* 91 (1997): 440 – 42 incelemesine bakınız.

geliştirebilmek için “kendine ait bir kültüre ihtiyaç duyduğunu” öne süren savunulardır. Ancak bu yazıda da göstermeyi amaçladığım üzere, bu tür bir argüman çeşitli kültürlerin kendi mensuplarından talep ettiği pozisyonlara ve rollere özellikle dikkat etmelidir. Dolayısıyla kültürlerin içeriğinin bazı noktalarını görmezden gelemez – özellikle de cinsiyet ile ilgili inanç ve pratiklerin.

Çokkültürcülerin, savundukları grup hakları ile feminist yargılar arasındaki gerilimle yüzleşmemesinin ikinci sebebi de kişinin özel alanını ya hiç dikkate almamaları ya da yeterince dikkate almamalarıdır. Ancak bu alan, bu yazıda açıklayacağım üzere, kültürel haklar tartışmasında önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, tıpkı grup hakları savunucuları cinsiyet meselesini göz ardı edemeyeceği gibi bireylerin kendilerine ait algılarının ve kapasitelerinin ilk kez olduğu ve kültürün ilk kez aktarıldığı bağlamı, yani ev ve aile hayatına dair alanı da incelemekten kaçınamazlar. Mevcutta kültürün veya özel alanın içinde cinsiyet rollerine grup hakları tartışması içerisinde değinen maalesef çok az kişi vardır. Kymlicka gibi birçok liberal grup hakları savunucusu, kendi içinde illiberal olan grupların, yani mensuplarına içeride bazı kısıtlamalar koyan veya bazı mensuplarına karşı ayrımcılık uygulayan grupların haklarını savunmaya diğer gruplarınkine nazaran hazırlıksızdır. Fakat, bu yazıda daha detaylı bir şekilde savunacağım üzere, yalnızca resmi veya kamusal kısıtlamalara ve ayrımcılıklara bakmak yeterli değildir zira kültür temelli cinsiyet inşasının ve eşitsizliğinin büyük bir kısmı yaşamın en resmi olmayan ve özel alanında, yani ev-aile ortamında gerçekleşir. Kendi içinde illiberal olan grupların haklarını liberal dayanaklarla savunanların özel alanı, çocukluk dönemini ve sosyalleşme sürecini göz ardı etmeleri hem feminist hem de liberal perspektiften bakıldığında daha fazla problem yaratmaktadır.

Grup hakları savunucularının, bu mezkur haklar ile feminizm arasındaki gerilimleri göz ardı etmesinin en azından bazı nedenleri bunlardır. Bu durumda feministlerin bunları göz ardı etmesinin sebepleri neler olabilir? Burada sorunun çıkış noktasının bazı feminist ekollerin kadınlar arasındaki farklılıklara gereğinden fazla saygı göstermesi ile kültürel emperyalizmden kaçınmaya yönelik aşırı kaygının felç edici derecede kültürel rölativizme yol açmasıdır. Bu iki eğilim de elbette yalnızca kültürel farklılıklar meselesiyle yüzleşen feministlerle sınırlı değildir. Ancak feminizm için özellikle felç edici etkiye sahiptir çünkü dünyadaki kültürlerin çoğu oldukça ataerkil kültürlerdir. Bunun böyle olduğunu doğrulamak için dünyadaki erkek elitlerin

kadın haklarını ihlal etmeye devam etmelerine için “Ama kültürümüz böyle, ne yapalım” yanıtıyla meşrulaştırmalarına bakmak yeterlidir.⁸

Şunu açıkça ifade etmeliyim ki, feministlerin kadınlar arasındaki kültürel, dinsel, ırksal ve sınıfsal farklılıkları tamamen reddetmesini veya göz ardı etmesini savunmuyorum. Erken dönem ikinci dalga feminizmin ve daha önceki dönemlerdeki feminizmin sınıf, ırk, din ve diğer meselelerde kadınlar arasındaki farklılıklara kayıtsız olduğu ve bu kayıtsızlığın çözüme kavuşturulması gerektiği açıktı. Ancak çözüm amacıyla yapılanlar bazen aşırıya kaçmış, böylece kadın/cinsiyet eşitsizliklerine dair genellemelerin doğrudan “özcü” olduğu için reddedilmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun en kötü versiyonunda, feminist araştırmacılar yalnızca sübjektif, otobiyografik anlatıların geçerli olarak kabul edildiği bir pozisyona itilir. Sonuç olarak, sunulan deliller ve ortaya konulan argümanların gücü ne olursa olsun, bizim kültürümüz dışındaki kadınların ve kız çocuklarının kendi kültürlerine ait öğeler tarafından baskıya uğradığı ve dezavantajlı duruma sokulduğu düşüncesi bir birinci dünya feministi tarafından öne sürüldüğünde ofansif kültürel emperyalizm olarak görülmektedir.⁹

Son yıllarda, bu yaklaşımın üçüncü dünya feministleri arasında, özellikle de üçüncü dünya aktivist feministleri arasında yaygın olmadığı ortaya çıkmıştır. Batıdan ve Üçüncü Dünya ülkelerinden bir grup feminist akademisyenin birbirini kadın ve cinsiyet meselelerinde yanlış genellemeler yapmakla suçladığı ve dünyanın birçok bölgesinde kadınları ezen kültürel pratikleri eleştirmekten kaçındığı 15 yıl boyunca hem sahada hem de birçok sivil toplum kuruluşu bünyesinde çalışan üçüncü dünya feministlerinin vardığı sonuçlar, öne sürüldüğünde birinci dünya feministlerinin saldırısına uğrayan sonuçlara son derece benzerdir. Örneğin, Eylül 1995’te Pekin’de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nın yayınladığı eylem planını ele

⁸ Bkz. ‘Feminism, Women’s Human Rights, and Cultural Differences,’ *Hypatia*, vol. 3 (1998).

⁹ Bkz. Örn. JaneFlax, “Race/GenderandtheEthicsofDifference: AReplytoOkin’s ‘Gender Inequality and Cultural Differences,’” *Political Theory* 23 (1995): 500–510; Norma Claire Moruzzi, “‘A Problem with Headscarves: Contemporary Complexities of Political and Social Identity,’” *Political Theory* 22 (1994): 653–72; ayrıca klitoridektomiye karşı çıkan Batılı feministleri eleştiren dört referansı içeren Chandra Mohanty, Ann Russo, and Lourdes Torres, eds., *Third World Women and the Politics of Feminism* (Bloomington: Indiana University Press, 1991). Bu meseleyi “Feminism, Women’s Human Rights, and Cultural Differences.” adlı makalemde daha geniş biçimde ele alıyorum.

alalım. Bu belgede bir yandan “dünya üzerindeki bütün kadınların yüzleştiği problemlerin bir parçası olan” hem kamusal hem de özel alandaki ataerkil yapılara dair genel açıklamalar yer alırken, hem de kadın haklarının ihlalinin “kültürel” gerekçelendirmelerine sert bir şekilde karşı çıkan, daha önce görülmemiş bir açıklama yer almaktadır. Açıklama şöyledir: “Bir yandan ulusal ve bölgesel özellikler ile tarihsel, kültürel ve dinsel arka planlar göz önünde bulundurmalı iken, diğer yandan bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin teşvik edilmesi ve korunması siyasal, iktisadi ve kültürel sistemlerden bağımsız olarak bütün devletlerin görevidir.¹⁰” Daha sonraki kısımlarda şu ifade geçmektedir: “Kadınların haklarını ihlal eden her türlü geleneksel, ananevi veya modern pratik yasaklanmalı ve elimine edilmelidir.¹¹” Üçüncü Dünya ülkelerindeki binlerce kadın hakları aktivisti açıkça şunu söylemektedir: “Kadınlara uygulanan baskıyı meşrulaştırmak için kullanılan, yıllardır bize sorun çıkararak o kültürel bahanelerden kurtulmak istiyoruz.” Daha önce değilse bile artık aşikardır ki hem yalnızca kadınlar arasındaki farklılıklara odaklanıp hem de kültürel çeşitliliğe olan saygıdan dolayı geri çekilmek dünya üzerindeki birçok kadına ve kız çocuğuna zarar vermektedir.

Kültür ve cinsiyet karmaşık biçimde iç içe geçmiştir; öyle ki cinsiyet eşitsizliği, liberal çokkültürcülükle çatışması muhtemel olan, kültürün yol açtığı birçok eşitsizlikten biri olmanın ötesindedir. Cinsiyet eşitsizliğini birçok mevcut kültürün özellikle zararlı bir noktası haline getirdiği için kültür ve cinsiyet arasındaki iki bağlantı özellikle önemlidir. Bu bağlantılar oldukça açık olsa da çokkültürcülük literatüründe onlara çok az değinildiği için hala tartışmalı olduklarını varsaymak durumundayım. Çoğu kültürün en kritik odak noktalarından biri ve dolayısıyla kültürel pratiklerin ve kuralların en çok ilgili olduğu şeylerden biri, yaşamın kişisel, cinsel ve üreme ile ilgili olan alanıdır. Birçok vakada dinsel veya kültürel azınlıkların en çok kontrol etmek istediği hukuki alan “kişisel hukuk” alanıdır – yani evliliği, boşanmayı, çocuğun vekaletini, aile mülkiyetinin bölüşümünü ve kontrolünü ve mirası konu alan hukuk alanı¹². Bu demektir ki, birçok mevcut bağlamda “kültürel pratiklerin” savunusunun etkisi kadınlar ve kız

¹⁰ *Covenant for the New Millennium: The Beijing Declaration and Platform for Action* (Santa Rosa, Calif.: Free Hand Books, 1996), pp. 9–10.

¹¹ A.g.e. p. 112

¹² Bkz. Kirti Singh, “Obstacles to Women’s Rights in India,” in *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, ed. Rebecca J. Cook (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994), pp. 375 – 96, esp. pp. 378 – 89.

çocukları üzerinde erkekler ve erkek çocukları üzerinde olduğundan çok daha fazladır. Yaşamın kişisel, ailesel ve üreme ile ilgili alanını korumaya ve sürdürmeye kadınlar kadar erkeklerin de enerji ve zaman harcadığı bir kültür henüz görebilmiş değilim (ama görmeyi dört gözle bekliyorum). Ev yaşamında görev ve sorumlulukların nasıl atandığının kamusal ve kişisel yaşamı düzenleyen kararların alındığı kültürel yaşamın daha kamusal alanlarına kimin katılabileceği ve etkileyebileceği üzerindeki etkisi büyüktür. Elbette bir “kültür”ün bütün meselesi evdeki yaşamın nasıl yaşandığı ile ilgili değildir fakat günümüz dünyasında gerek çoğunluk gerek azınlık olan çoğu kültürün önemli bir odak alanı, evdeki yaşamın nasıl yaşandığıdır. Bunun oldukça önemli bir nedeni de elbette ev ortamının kültürün büyük kısmının uygulandığı, korunduğu ve gençliğe aktarıldığı yer olmasıdır.

Kültürler için ev yaşamını düzenlemenin büyük önemini ikinci sebebi bizi cinsiyet ve kültür arasında var olan, değinmek istediğim ikinci önemli konuya götürür: Çoğu kültürün temel amaçlarından biri kadınların erkekler tarafından kontrol edilmesidir. Erkeklerin kadınları kontrol etmeyi neden bu kadar önemseydiğini burada detaylıca tartışmam. Babalığın belirsizliği meselesi buna şüphesiz katkıda bulunmuştur, ayrıca (Dorothy Dinnerstein, Nancy Chodorow, Walter Ong ve Jessica Benjamin gibi ben de) kadının birincil bakıcı olmasıyla ilgili olduğunu da düşünüyorum¹³. Eğer bu varsayımlar doğruysa, o halde erkeklerin kadınları kontrol altında tutma ihtiyacı hayatın kaçınılmaz bir gerçeği değildir. Özellikle babalığın belirlenebildiği ve bakıcılığın eşit şekilde paylaşılabilirdiği günümüzde bunun olumsal bir faktör olduğu ve feministlerin bu faktörü değiştirmekle son derece ilgilendiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Peki çoğu kültürün kadınları kontrol altında tutmayı ve toplumsal cinsiyet rollerini sürdürmeyi amaçladığının delili nedir? İlk olarak, çoğu okurun aşına olduğu bazı kültürlere bakarsak, örneğin Yunan ve antik Romalı kuruluş mitleri ile büyük Batı dinlerinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) üçü de kadınları kontrol altında tutma ve onları kontrol etmeyi gerekçelendirme çabaları ile doludur. Bu çabaların arasında kadının üremedeki rolünün reddedilmesi, erkeğe kendi kendine üreyebilme gücünün atfı, kadınların aşırı duygusal, güvenilmez, kötü veya cinsel

¹³ Dorothy Dinnerstein, *The Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise* (New York: Harper & Row, 1976); Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* (Berkeley: University of California Press, 1978); Walter J. Ong, *Fighting for Life* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1981); Jessica Benjamin, *The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination* (New York: Pantheon, 1988).

açından tehlikeli olarak karakterize edilmesi veya kadınlara çocuklarından “kurtulma” hakkının tanınmaması gibi örnekler vardır¹⁴. Zeus/Athena mitini yahut anasız büyütülen Romulus’u aklınıza getirin. Eril bir tanrı tarafından yaratılan Adem’i ve aynı tanrının daha sonra Adem’den Havva’yı yarattığını hatırlayın. Zayıflığıyla Adem’i yoldan çıkaran Havva’yı hatırlayın. Kutsal Kitap’ın Yaratılış bölümünde geçen o “... doğdu” ifadelerini hatırlayın; bu kısımlarda kadının üremedeki birincil rolü tamamen göz ardı edilir. Günümüzde İslam dünyasının birçok yerinde hala sürdürülen, bir zamanlar Yahudilikte de yaygın olan erkeğin çok eşliliği için kitapta nasıl gerekçelendirmeler yapıldığını hatırlayın. Tektanrıcılığın gelişiminde önemli bir dönüm noktası olan İbrahim kıssasını ele alalım¹⁵. Bu kıssada Tanrı İbrahim’den sevgili oğlunu kurban etmesini ister. İbrahim, İshak’ın annesi Sare’ye danışmayı bir yana bırakın ona haber dahi vermeden Tanrı’nın emrini hiç tartışmadan ve sorgulamadan yerine getirmeye hazırlanır. İbrahim’in Tanrıya mutlak itaati her üç din için de örnek bir inanç modelidir; binlerce yıldır tekrar tekrar anlatılan bir kıssa haline gelmiştir.

Antropolog Carol Delaney yakın bir tarihte yayımladığı analizinde İbrahim kıssasıyla ilgili şunu soruşturuyor: Bir adamın çocuğunu kurban etmeyi kabul etmesi neden Tanrıya olan inancın örnek bir modeli oluyor? Neden ebeveynin çocuğunu cesurca veya “tutkulu bir şekilde koruması” bu model olamıyor? Delaney’nin de sorduğu gibi, “İncil muharrirlerinin bu kıssada İbrahim bu hakka (yani Sare’nin doğurduğu ve büyüttüğü çocuğu kurban etme hakkına) sorgulanamaz biçimde sahipmiş gibi aktarmasına imkan tanıyan şey neydi ve daha sonra gelen müfessirler nasıl oldu bu meseleyi hiç görmediler ve sorgulamadılar?”¹⁶ Kadınları kontrol altında tutma ve erkeklerin kendi cinsel dürtülerini kontrol etmedeki başarısızlıkları için kadınları suçlayıp cezalandırma güdüsü Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın günümüzdeki daha progresif ve reforme edilmiş versiyonlarında oldukça hafifletilmiş olsa da her üç dinin de daha Ortodoks veya köktenci versiyonlarında bu güdü hala mevcuttur. Kadınları kontrol altında tutma hedefi yalnızca Batıyla veya tek tanrılı kültürlerle de sınırlı değildir. Eskiden fethedilmiş veya kolonize edilmiş devletlerdeki (Afrika, Orta Doğu ve Asya’nın büyük kısmında yaşayan halklar) de

¹⁴ Arvind Sharma, ed., *Women in World Religions* (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1987); John Stratton Hawley, ed., *Fundamentalism and Gender* (Oxford: Oxford University Press, 1994).

¹⁵ Bkz. Carol Delaney, *Abraham on Trial: The Social Legacy of Biblical Myth* (Princeton, N.J., Princeton University Press, 1998).

¹⁶ A.g.e, alıntılar 5 ve 23. sayfalardan.

dahil olmak üzere dünyadaki geleneklerin veya kültürlerin birçoğu ataerkildir. Bu kültürlerde de kadınların cinsel ve üreme ile ilgili kabiliyetlerini erkeklerin kontrolü altına sokmayı hedefleyen karmaşık ritüeller, evlilik pratikleri ve diğer kültürel pratikler (ayrıca mülkiyet ve kaynakların kontrolü ile ilgili sistemler) mevcuttur.¹⁷

O halde, kültürel farklılıklar ve grup hakları literatüründe verilen örneklerde kadınları kontrol altında tutmanın birçok kültür için ne kadar önemli olduğunun belirgin olması şaşırtıcı değildir. Fakat bu belirgin olsa da genellikle üzerine konuşulmaz ve varlığı tanınmaz. Daha 18. yüzyılın sonlarında Jeremy Bentham kültürel farklılıkların mevzuatı nasıl etkilediği üzerine yazarken verdiği örnekler arasında erkeğin çok eşliliği, hanımların maruz kaldığı farklı seviyelerdeki tabiiyet, kadınların sadık olduğundan emin olmak için hizmetçilerin hadım edilmesi, kadını gösterişsiz kılmak için koyulan giyim kuşam kuralları, “doğaya karşı işlenen suçlar” (yani eşcinsellik), evli kadınların eve ve izolasyona hapsedilmesi, babanın çocuğunu öldürmesi, kız çocuklarının satılması, zorla kürtaj ve dul kadınların kurban edilmesi gibi durumlar vardır.¹⁸ İki yüzyılın ardından yine aynı fenomenle karşı karşıyayız fakat bu kez kültür temelli grup hakları literatüründe. İlk olarak birkaç alıntı sunayım: Sebastian Poulter’ın günümüz Britanya’ında göçmen grupların ve çingenelerin hukuki hakları ve kültür temelli iddiaları üzerine yazdığı 1986 tarihli bir makalede kadınların rol ve statülerinden “kültür çatışmasının açık bir örneği”¹⁹ olarak

¹⁷ Gita Sen ve Karen Grown’un da dediği gibi: “Gelenekler kadınlar için hem yararlı hem zararlı olagelmıştır. Alt ekonomik ve sosyal konum ve kadınların faaliyetleri ile seyahat özgürlüğünü kısıtlamak, geçtiğimiz 15 yıldaki araştırmamızın gösterdiği üzere, çoğu kültürde mevcuttur. Kültürel sağlığı sağlamak adına yapılan çağrılar çoğu zaman hızla değişen toplumda kadınlar üzerindeki tahakkümü sürdürmek için yapılan üstü örtülü çabalardır.” (*Development, Crises, and Alternative Visions: Third World Women’s Perspectives*, [New York: Monthly Review Press, 1987], p. 76). Ayrıca bkz. Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere, eds., *Woman, Culture, and Society* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1974), özellikle Rosaldo ve Sherry Ortner’in bölümleri; also Rosaldo, “The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding,” *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 5 (1980): 389 – 417.

¹⁸ Jeremy Bentham, “Of the Influence of Time and Place in Matters of Legislation,” in *Works*, ed. John Bowring (Edinburgh: William Tait, 1838), pt. 1, pp. 173–81; Diğer kültürlerle dair yazan çoğu kişi gibi Bentham da diğer kültürün sorunlarının kendi kültürünün sorunlarına nazaran daha fazla farkındadır. Nihayetinde onun döneminde yaşayan İngiliz kadınlar evlilik noktasında yasal benliklerini kaybetmişlerdi ve bizzat Bentham da kadınların Parlamento görüşmelerinde hazır bulunmasına kadınların oradaki varlığının ciddi bir meseleyle meşgul olan erkeklerin dikkatini dağıtacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Bentham yine de tasvir ettiği diğer kültürlerde yaşayan kadınlara nazaran İngiliz kadınının çok daha özgür olduğunda ısrarcıdır.

¹⁹ Sebastian Poulter, “Ethnic Minority Customs, English Law, and Human Rights,” *International and Comparative Law Quarterly* 36 (1987): 589 – 615.

bahsedilir. Poulter bu tür grupların kültür farklarına dayanarak özel hukuki muamele hakkı iddiasında bulunmalarını ele alır. Bazıları cinsiyete dayalı olmayan iddialardır: Sih dinine mensup birinin kültürünün dayattığı türbanı taktığı için motor sürerken kask takmayı zorunlu tutan yasalardan muaf olması; Müslüman bir öğretmenin ibadetini yerine getirebilmesi için Cuma günleri öğlen saatlerinin bir kısmında izinli olması; Çingenelerin konar göçer yaşam biçimleri sebebiyle çocuklarını diğer aileler gibi düzenli şekilde okula göndermek zorunda olmamaları gibi. Ama makalede verilen örneklerin büyük çoğunluğu cinsiyet eşitsizliği ile ilgili örneklerdir: Çocuk evlilikleri, zorla evlendirme, kadınlara karşı ayrımcılık içeren boşanma sistemleri, erkeğin çok eşlilik hakkı ve kadın sünneti gibi. Makalede ele alınan hukuki vakaların neredeyse tamamı kültürel grupların pratikleri sebebiyle bireysel hakları çiğnenen kadınları veya kız çocuklarını kapsamaktadır. Amy Gutmann'ın "The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics" adlı yakın tarihli bir makalesinde ele alınan örneklerin yarısı cinsiyet meseleleriyle ilgilidir – bu örnekler arasında da yine erkeğin çok eşliliği, kürtaj, cinsel taciz, kadınların örtünmesi ve klitoridektomi vardır.²⁰ Ulus-altı çokkültürcülük meselelerine dair literatürde bu çok yaygındır. Ayrıca, kadınların insan haklarının ülke liderleri ve ülke içindeki bazı gruplar tarafından kültürleriyle uyuşmadığı gerekçesiyle reddedildiği uluslararası arenada da bu fenomen sıkça görülür.²¹

Bütün bunlara rağmen önde gelen çokkültürcü grup hakları savunucularının hiçbiri cinsiyet ve kültür arasındaki çatışmalara veya çokkültürcülük ile feminizm arasında meydana gelen gerilimlere doğrudan veya yeterince değinmemiştir. Grup haklarını liberal dayanaklarla savunduğunu iddia eden üç örneği ele alıp, kadınlar ve cinsiyet incelendiğinde bu savunuların karşılaştığı problemlere dikkat çekeceğim.

²⁰ Amy Gutmann, "The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics," *Philosophy and Public Affairs* 22 (1993): 171–204. Poulter da Gutmann da cinsiyetsiz bir şekilde yalnızca "çok eşlilik" terimini kullansa da bahsettikleri şey erkeğin çok eşliliği, yani bir adam ile birden fazla kadının evliliğidir, bir kadının birden fazla erkekle evliliği değil. Günümüz dünyasında ilkinin örnekleri ikincisinden çok daha fazladır. İkinciye uygulayan grupların sayısı çok azdır.

²¹ Bunun çeşitli örnekleri için bkz. Mahnaz Afghami, ed., *Faith and Freedom: Women's Human Rights in the Muslim World* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1995); ve Valentine M. Moghadam, ed., *Identity Politics and Women: Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective* (Boulder, Colo.: Westview, 1994).

Ele alacağım ilk savunu, Moshe Halbertal ve Avishai Margalit'in "Liberalism and the Right to Culture" adlı makalesinden bir argüman²². Bu argüman illiberal kültürlerinin haklarını liberal dayanaklarla savunuyor. Yazarlar "insanların kültüre sahip olma hakkı olduğunu ve bu kültürün yalnızca herhangi bir kültür değil kendi kültürleri" olduğunu belirtiyor ve bu hakkın "liberal bir toplumda kendi bireysel mensuplarının haklarını engelleyen kültürleri destekleme zorunluluğunu" meşru kılabileceğini iddia ediyor. İkinci savunu ise Chandran Kukathas'ın "Are There Any Cultural Rights?" adlı makalesinden²³: Kukathas önceki örneğin aksine azınlık kültürel grupların özel bir desteğe veya ayrıcalığa sahip olmasını savunmuyor çünkü grupların bireysel mensuplarının haklarının o grubu daha büyük anlamıyla toplumdan koruyabilecek güçte olduğunu düşünüyor. Fakat Kukathas yine de liberal bir toplumda bu tür grupların -illiberal olanların dahi- "rahat bırakılma" hakkının olduğunu savunuyor. Dolayısıyla bu gruplar kendi mensuplarına belli açılardan illiberal biçimde davranma hakkına sahiptir – örneğin, onları grubun dini veya başka türlü pratiklerine uymaya zorlamak gibi. Üçüncü savunu -ve diğer ikisine göre çok daha bilinen savunu- ise Will Kymlicka'nın *Liberalism, Community and Culture* ile daha yakın zamanda çıkan *Multicultural Citizenship*²⁴ adlı kitaplarında ortaya koyduğu kültürel grup hakları savunusudur. Kymlicka burada temas etmeyeceğim bazı istisnalar dışında grup hakları savunusunu yalnızca kendi içinde liberal olan gruplarla sınırlı tutar.

Bu üç grup hakları savunusu da feminist perspektiften bakıldığında ciddi sorunlarla karşılaşır. İlk olarak, Margalit ve Halbertal'ın savunusuna bakalım: "Kültürü" "kapsayıcı bir grup" bağlamında sürdürülen "geniş bir yaşam biçimi" olarak tanımlayarak kişilerin "kendi kültürlerine" sahip olma hakkı olduğunu ve bu kültürler "liberal bir toplumda bireyin haklarını engelliyor" olsa dahi bu hakkın olduğunu savunuyorlar²⁵. Onlara göre devletler bu hakkı tanımalı ve azınlık statüleri dolayısıyla tehlike altına düşebilecek kültürlere ayrıcalıklar tanımalı ve onları desteklemelidir. Verdikleri ana örnek (benim de onlara karşı çıkarken odaklanacağım örnek) İsrail'deki Ultra-Ortodoks Yahudilerin kültürüdür.

²² Avishai Margalit and Moshe Halbertal, "Liberalism and the Right to Culture," *Social Research* 61 (1994): 491–510.

²³ Chandran Kukathas, "Are There Any Cultural Rights?" *Political Theory* 20 (1992): 105 – 39.

²⁴ Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture* (Oxford: Clarendon, 1989), ve *Multicultural Citizenship*.

²⁵ Margalit and Halbertal, p. 491.

İlk olarak birkaç gerçeği belirtelim: İsrail'deki Ultra-Ortodoks cemaat devletten muazzam bir finansal destek almaktadır. Ultra-Ortodoks çocukların tamamının gittiği, kız-erkek ayrı eğitim görülen dini okullar devletten o derece finansal yardım almaktadır ki diğer devlet okullarının sağlayamadığı yemekhane, okul servisi ve ders sonrası programları gibi hizmetleri sağlayabilmektedir. Bu cemaatin dini kurumları da devlet tarafından desteklenir. Genç Ultra-Ortodoks erkekler ve kadınlar diğer bütün Yahudi İsraililerin yapmak zorunda olduğu askerlik hizmetinden muaftırlar; buna sebebi de erkeklerin rolünün Tevrat üzerine çalışmak olması, kadınların geleneksel rolünün de askerlik hizmetine girmeyi dinen yasaklamasıdır. Yani “Ultra-Ortodoks kültür ... devlet tarafından sağlanan muazzam finansal destek sayesinde gelişmektedir.”²⁶

Margalit ve Halbertal bu yardımların ve ayrıcalıkların çoğunluğu seküler olan bir kültürün içerisinde grubun hayatta kalabilmesi için gerekli olduğundan meşru olduğunu savunur. Onlara göre bu tür grup hakları Ultra-Ortodoks cemaatin her bir mensubunun “kişilik kimliğini” koruyabilmesi için elzemdir ve bu da her insanın “birincil çıkarıdır.” Birinin “kişilik kimliği” ile kastedilen o kişinin “kendisi ve mensubu olduğun kültürel grubun diğer mensupları için merkezi olan yaşam biçiminin ve özelliklerinin korunmasıdır.”²⁷ Yazarlar, bütün bireylerin mi yoksa yalnızca Ultra-Ortodoks Yahudilerinki gibi kapsayıcı kültürler içinde büyüyenlerin mi “kişilik kimliklerine” sahip olduğu konusunu açığa kavuşturamaz²⁸. Eğer yalnızca bu tür kültürlerde büyüyenler “kişilik kimliğine” sahipse kişilerin daha az kapsayıcı ve kısıtlayıcı bir ortamda elde edilebilen bir kimlikten böyle bir kimliğe sahip olmalarının avantajlarının ne olduğunu göstermek yazarların yükümlülüğüdür. Eğer bütün bireyler bu kimliğe sahipse kişinin Ultra-Ortodoks cemaat gibi kısıtlayıcı ve kapsayıcı bir cemaatte geliştirdiği kişilik kimliği türünün daha açık ve liberal cemaatte geliştirecekleri kimlik kadar iyi olduğunu göstermek yazarların yükümlülüğü haline gelir. Zira eğer daha kısıtlayıcı olan cemaat özel kamu desteği olmadan toplumdan silinip giderse, onun mensubu olacak kişiler bu durumda daha liberal bir toplumda büyüyecek ve bu tür bir toplumun kimliklerini geliştireceklerdir. Dini azınlıklara tanınan özel

²⁶ A.g.e., p. 499. Ayrıca bkz. “Religion, Multiculturalism and Equality: The Israeli Case,” *Israel Yearbook on Human Rights* 25 (1996): 193–241. Ultra-ortodoks cemaate devlet desteğinin meşrulaştırılması konusunda Raday’ın argümanları ve yargıları Margalit ile Halbertal’inkilerden radikal biçimde farklıdır.

²⁷ Margalit and Halbertal, p. 505. Ayrıca bkz. p. 502.

²⁸ Benimle olan bir diyalogunda Halbertal, hem kendisinin hem de Margalit’in herkesin bir tür kişilik kimliğine sahip olduğunu düşündüğünü belirtmişti (Kudüs, Aralık 1996).-

hakların meşruiyeti noktasında ikna olmamız için alternatif seçeneğin o grubun mensuplarına zarar vereceği noktasında ikna olmamız gerekir.

Ancak Margalit ve Halbertal yukarıda ifade ettiğim iki türden argümanı da sunmaz. Ultra-Ortodoks kültürün hem erkek hem de kız çocuklarının bireysel çıkarlarına zarar vermeye daha açık ve liberal bir kültürden daha yatkın olduğunu savunacağım için Ultra-Ortodoks kültüre verilen kamu desteğinin hem liberal hem de -özellikle- feminist gerekçelerden ötürü kabul edilemez olduğunu düşünüyorum.

İlk olarak daha geniş bir itirazı içeren liberal eleştiriye bakalım: Margalit ve Halbertal'ın da açıkça belirttiği üzere Ultra-Ortodoks kültürde erkeklerin kişilik kimliği için en önemli nokta bir Tevrat alimi olmaktır. Dini çalışmalar en büyük önceliğe sahip olduğu için erkeklerin eğitimi de büyük ölçüde bu alana yöneliktir ve bu uğurda diğer alanlardaki eğitimlerinden feragat edilir: “Temel aritmetik dışında erkek çocukları neredeyse hiçbir seküler eğitim görmüyorlar²⁹.” Bir liberal böyle bir eğitim sistemine kamu desteği sağlanmasını nasıl destekleyebilir? Tanımı gereği bir liberal bir kültürün içindeki bütün bireylerin refahını amaçlamalıdır; bu refahın içerisine bu bireylerin diledikleri takdirde gruptan ayrılabilme hakkına sahip olmaları da dahildir (ki bunu Margalit ile Halbertal da kabul eder). Peki erkek çocukları dini çalışmaya adanmış bir hayatın dışındaki hiçbir hayata hazırlamayan bir eğitim ile nasıl bireyin refahı güçlendirilebilir? Ultra-Ortodoks bir ailede doğan, dini çalışmalar için hiçbir ilgisi veya kabiliyeti olmayan bir erkek çocuğunun durumu ne olacak? Ya bu çocuk doğuştan yetenekli bir müzisyen ise yahut doğa, ticaret, tarım gibi konulara ilgiliyse? Veya disleksik bir matematik dehasıysa? Margalit ve Halbertal bu durumda bu çocuğun tesadüfen Ultra-Ortodoks kültür içinde doğmuş olmasının o çocuğun uygun olmadığı bir şeye zorlanması ve “kişilik kimliğine ulaşmak” adına kendi tutkuları ile kabiliyetlerinden feragat ettirilmesi “hakkını” sağladığını söylemektedir. Bütün bunlar için hiçbir liberal dayanak göremiyorum.

Feminist perspektiften bakıldığında problemler çok daha büyüktür. Ultra-Ortodoks kültürün merkezini oluşturan Tevrat ilmini sürdürmek erkeklerin görevidir; kadınların görevi ise erkekleri hem finansal olarak hem de ev işlerini hallederek desteklemek ve bu geleneği devam ettirecek çocuklar doğurmak ve yetiştirmektir. Dolayısıyla kızların eğitimi de bu amaçlara yöneliktir ve

²⁹ Margalit and Halbertal, pp. 493-94.

erkek çocuklarının eğitiminden daha geniş kapsamlıdır. Bu sebeple kız çocuklarının geliştirdiği kişilik kimlikleri kültürün merkezinden çok daha uzaktır, bu da kız çocuklarının nasıl eşitlik ve öz-saygı duygularını geliştirebilecekleri sorusuna yol açar. Öte yandan yukarıda örnek olarak verdiğim şekilde dini çalışmalardan uzak olan bir erkek çocuğu kadar dini çalışmalara ilgili olan, bu kültürde doğmuş bir kız çocuğunun durumu ne olacaktır? Ya bu kız, çocukları sevmiyorsa ve çocuk sahibi olmak istemiyorsa? Tesadüfen içine doğduğu kültürde kadın statüsüne bağlı olarak gelen kaderine karşı bu kişi nasıl bir kişilik kimliği geliştirmeyi umabilir?

Daha da kötüsü, diğer birçok ortodoks veya köktenci dinde olduğu gibi Ultra-Ortodoks Yahudilikte de kadınlar ve kız çocukları erkeklerin cinsel öz-kontrolünden sorumlu tutulur. Margalit bir başka makalesinde şöyle der: “Ultra-Ortodoks kültür genel olarak cinsel ahlaka takıntılıdır” ve “küçük yaştan itibaren kız çocuklarına onların tehlikeli cinsel objeler oldukları öğretilir.³⁰” “Mütevazı” giyinme zorunluluğunun yanı sıra kız çocuklarına küçük yaştan itibaren saçlarını kısaltmaları ve ergenlikten itibaren de örtünmeleri söylenir. Margalit’in kendi ifadesiyle, bu çocukların “seslerinin dahi cinsel organ sayılır” ve birinci dereceden yakın aile üyelerinin dışında hiç kimsenin yanında şarkı söylememeleri tembihlenir³¹. İlginç şekilde Margalit ile Halbertal Ultra-Ortodoks kültüre kamu desteği sağlanması gerektiğini savunurken bu türden bariz bir cinsel ayrımcılığın herhangi bir liberal yaklaşımla uyumsuz olduğuna hiçbir şekilde değinmez. Fakat böyle ailelere doğmuş olan kız çocuklarının yaşamları boyunca bu cinselliğe takıntılı kültürün suçlamalarına maruz kalma “hakkı” olduğu nasıl -özellikle de liberal gerekçelerle- savunulabilir? Yaşamları boyunca giyinme, oynama, hareket etme ve hatta şarkı söyleme özgürlüklerinin, o kültür içerisinde “tehlikeli cinsel objeler” sayıldıkları için

³⁰ Avishai Margalit, “Israel: The Rise of the Ultra-Orthodox,” *New York Review of Books* (November 9, 1989), pp. 38 – 44, p. 39.

³¹ Kadınların kamusal alanda dua ederken fısıltıdan daha yüksek ses çıkarmalarının yasaklanmasının sebebi de budur. Söz konusu tehlike, kadın sesinin erkeği cinsel olarak tahrik etmesi ve onun ibadetini zedelemesidir. Kadınlar ve cinselliğe dair aynı tutumu Association Islamique en France sözcüsü Mahammed Moujaher’in Fransa’da yakın zamanda yaşanan “affaire du foulard” sırasında yaptığı açıklamada da görüyoruz. Moujaher, kızların okulda başörtüsü giyme hakkını savunarak “kızların bir arzu objesi olan bedenleri ile değil de entelektüel ve manevi kapasiteleri ile değerlendirebilmeleri için” bunun gerekli olduğunu savunur (“Moujaher: Le voile, une obligation morale!” *Le Figaro* [October 26, 1989]). Kadın vücudunun bir arzu nesnesi olduğuna dair bu eril merkezli kavram, kadınların nasıl giyindikleri, nereye seyahat ettikleri, kiminle seyahat ettikleri, ne iş yapabildikleri ve yapamadıkları, kararların alındığı aile meclislerine katılıp katılmadıkları, nerede ve ne zaman konuşup, şarkı söyleyebilecekleri gibi birçok konuda onlara uygulanan kısıtlama ve yasakların sebebini oluşturur. Bir kadının veya kız çocuğunun kendi bedeni üzerinde hak sahibi biri gibi değil de bir cinsel obje ve bir “arzu nesnesi” gibi muamele görmesi temel haklarının kabul edilemez bir ihlalidir.

engellenmesi ile bu kız çocuklarının “kişilik kimliklerinin” geliştiği nasıl iddia edilebilir? Öyle görünüyor ki Margalit ve Halbertal’ın illiberal kültürlerin grup haklarının liberal argümanlara dayandırılabilmesine dair iddiası, en azından İsrail’deki Ultra-Ortodoks Yahudilerin durumu ele alındığında temelsizdir.

Şimdi, Chandran Kukathas’ın ortaya koyduğu, azınlık kültürlerin haklarının savunusunda daha ortayolcu bir pozisyonu ele alıp, eleştireceğim. Kukathas kültürel cemaatleri yalnızca bireyin refahı için elzem bulduğundan ötürü onları ahlaki açıdan önemli görmesi sebebiyle açıkça bir liberaldir: “Nihayetinde önemli olan gerçek bireylerin yaşamlarının nasıl etkilendiğidir.”³² Daha önce kısaca değindiğim gibi Margalit ile Halbertal’ın aksine Kukathas kendi mensuplarına illiberal şekilde davranan grupların herhangi bir korumaya, finansal yardıma veya ayrımcılığa sahip olmasını savunmaz. Mensupların bireysel hakları tek başına yeterlidir. Öte yandan, bu tür grupların daha geniş liberal toplum tarafından “rahat bırakılması” gerektiğini savunur; bunun sonucunda da mensupların liberal bir devletin vatandaşı olarak sahip olduğuna iddia edebileceği bireysel hakları bu grubun kültürel pratikleri tarafından bazen bastırılır. Birçok liberalin aksine Kukathas, bireylerin otonomi veya seçim hakkına sahip olmasının o insanın gelişimi için zorunlu olduğunu düşünmez. Şöyle sorar: “‘Anlamli bireysel seçim’ neden kültürel mensubiyeti desteklemek için bir temel olsun – özellikle de söz konusu kültür bunu bir değer olarak tanımıyorsa?” Kukathas’ın liberalizminde bir kültürün veya yaşam tarzının meşruiyeti “o kültüre mensup bireyler o kültürün bir parçası olmaya razı mı” sorusu ile test edilir.³³

Ancak böyle bir standart, Kukathas’ın bizzat kendisinin illiberal gruplara özel destekler ve ayrıcalıklar sağlanmasına karşı sunduğu argümanlara karşı zayıftır. Kukathas kendi eleştirisinde grupların homojen olmadığından bahseder. Örneğin gruplar elitler ile kitlelerden meydana geliyorsa bu iki grubun çıkarları birbirinden çok farklı olabilir. Bu noktada Kukathas, kitlelerin grubun çıkarlarını temsil ettiğini iddia edenlerden şüphe duyabileceğini kaydederek şöyle der: “Kültürel cemaatin tamamı kültürel bütünlüğü korumaya her durumda ve her koşulda istekli olmayabilir.”³⁴ Bu son derece makul itiraz Kukathas’ın liberal toplumun illiberal grupları mensuplarıyla olan ilişkisinde yalnız bırakması gerektiğine dair yargısına karşı da pekala öne

³² Kukathas, p. 123

³³ A.g.e., pp. 121, 124.

³⁴ A.g.e. p. 114.

sürülebilir. Çıkar farklılıkları ve güç farkı burada neden endişe kaynağı olmaktan çıksın ki? Ya elitler yahut erkekler, kitlelerin yahut kadınların çıkarlarından farklı çıkarlara sahipse? Ya bazılarının kültürel pratiklere gösterdiği “rıza” aslında güç yoksunluğundan veya sosyal alanda daha düşük rollere alıştırılmış olmaktan dolayı öz-saygı veya hak arayışından yoksun hale gelmekten kaynaklanıyorsa? Kadınların değersizleştirildiği ve doğumlarından itibaren aşağılık duygusuyla yetiştirildiği kültürlerde ve dinlerde durumun böyle olduğunu öne sürüyorum.³⁵ Kukathas bunu göz ardı ederek güç farklarına ve özellikle feminist kaygılara gerekli hassasiyeti göstermemektedir.

Kukathas illiberal pratiklere tolerans gösterme örneği olarak liberal toplumlarda yaşayan göçmen kültürlerdeki zorla evlendirmeleri gösterirken bu göze çarpar. Kukathas bu durumlarda devlete başvurulduğu takdirde evliliğin geçersiz sayılması gerektiğini çünkü cebren gerçekleştirildiğini söyler. Fakat şu cümleyi kurar: “göçmen cemaat her ne kadar kendi tarzına göre yaşamaya çalışma hakkına sahip olsa da kendi normlarının daha geniş toplum tarafından bireye zorlanmasını bekleme hakkına sahip değildir.”³⁶ Yani ebeveynler eğer devletin gözünden kaçacaksa kızlarını zorla evlendirebilirler. Bu anlamda liberal devlet onların kültürel pratiklerini rahat bırakır. Ancak eğer ki o genç kız başkalarının yardımını olsun veya olmasın direnebilir ve devlete sığınırsa liberal devlet o kızın bir vatandaş olarak haklarını korumalıdır. Bu elbette devletin o kızın evliliğini geçersiz saymamasını ve haklarını korumamasını söyleyen bir pozisyondan daha iyi bir pozisyondur. Ancak Kukathas cemaatin kendi tarzına göre yaşamaya çalışma “hakkı olduğunu” söyleyerek özel yaşamda yaşanan geniş çaplı zorlamalara büyük ölçüde kayıtsız kalmış olur. Bir kız çocuğunun kendisine ailesi tarafından zorla uygulatılan

³⁵ Kadınların kölelik statüsü üzerine benzer bir yaklaşım için bkz. Elinor Burkett, “God Created Me to Be a Slave,” *New York Times Magazine* (October 12, 1997), pp. 56–60. Ancak oldukça ataerkil kültürlerde kadınların durumunda farklı boyutlar vardır. Bu tür kültürlerde daha yaşlı kadınların gençlere nazaran daha az değişim istemesine dair üç açıklama getirmiştik: “Kişinin yaşamı üzerinde büyük etkiler yalan kültürel kısıtlamaları sorgulaması kolay değildir; ... bu kısıtlamaları deneyimlemek, aynı kısıtlamaları yeni nesil üzerinde de zorla uygulama noktasında bir psikolojik ihtiyaç doğurabilir; ... yaşlı bir kadının grup içerisindeki görece yüksek statüsünün sebebi kısmen onun kendi çocuklarını ve torunlarını kültürel olarak belirlenmiş cinsiyet rollerine yetiştirmedeki başarısı, yani böylece erdemli bir yaşam sürmüş olmasıdır.” (“Susan Okin Responds,” *Boston Review* 22 [1997]: 40). Meseleyi daha geniş biçimde ele alan mükemmel bir yazı için bkz. Hanna Papanek, “To Each Less than She Needs, from Each More than She Can Do: Allocations, Entitlements, and Value,” in *Persistent Inequalities: Women and World Development*, ed. Irene Tinker (New York: Oxford University Press, 1990), pp. 162 – 81, esp. pp. 176 – 81.

³⁶ Kukathas, p. 133.

kültürel pratiklere karşı kendi bireysel haklarını korumak için devlete başvurmasını önlemek ve o kızı hayata oldukça zorlaştırmak için bir ailenin yapabileceği birçok şey vardır³⁷. Bu durumda liberal bir toplumda ve liberal öncüllerden yola çıkarak, bir kültürel grubun yaşam tarzı o grubun mensuplarının bireysel haklarını ihlal ediyorsa neden o kültürel grup “kendi yaşam tarzına göre yaşamaya çalışma hakkına sahip olmalı” diye sormalıyız. Neden liberal devlet müdahil olup bu tür grupların mensuplarına -tercihen- eğitim yoluyla yahut gerekirse cezalandırma yoluyla bu tür pratiklerin tolere edilmeyeceğini öğretmemelidir?

Aile hayatındaki güç dengeleriyle ilgili endişem, azınlık kültürler için grup hakları verilmesini savunan görüşe karşı sunduğum eleştirime doğrudan bağlanmaktadır – Will Kymlicka tarafından dile getirilen bu üçüncü görüş kültürel gruplara verilmesi gerektiğini savunduğu ayrıcalıkları ve korumaları kendi içinde liberal olan gruplarla sınırlı tutar. Kymlicka azınlık kültürlerin haklarını savunma noktasında günümüzde en bilinen ve en iyi yazardır. Bu tür haklara dair argümanını, John Rawls ve Ronald Dworkin’den esinlenerek bireylerin haklarına dayandırır³⁸. Bu isimlerin ikisi de azınlık grup haklarını doğrudan savunmasa da Kymlicka her ikisinin de azınlıkların grup haklarına dayanak oluşturacak şekilde okunabileceğini iddia eder. Rawls tarafında bunu sağlayan şey “birincil mallar” teorisidir (yani istediğimiz şeyler, istediğimiz diğer her şey ve iyi olana dair daha bütün algımızın tamamı); bu teori öz-saygının sosyal temelini oluşturur. Kymlicka dili ve tarihiyle “zengin ve güvenli bir kültürel yapıya”³⁹ mensup olmanın kişinin öz-saygı geliştirmesi ve kişiye kendi yaşamını nasıl yaşayacağına dair seçimler yapabilme kapasitesini verebilmek için zorunlu olduğunu savunur. Dworkin tarafında da, Kymlicka’nın da işaret ettiği üzere, kişinin yaşamını nasıl sürdüreceğine dair bilgi sahibi şekilde kararlar verebilmesi için kişinin kültürel yapısının önemine dikkat çekilir. Böylece belli azınlıkların özel hakları hak etmesinin sebebi onlara belli avantajlar sağlamak değil onları baskın kültüre mensup olanlar eşit bir pozisyona yükseltmektir. Zira böyle haklar olmadan, onların kültürü (azınlık kültür) yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Kymlicka yakın zamanda yayımladığı azınlık grup hakları savunusu olan *Multicultural Citizenship*’de özellikle kişinin yaşamına dair “anamlı seçeneklere” sahip

³⁷ Bazı ekstrem örnekler için bkz. “Marked for Death, by Their Families,” *New York Times* (October 18, 1997), p. A4.

³⁸ Kymlicka *Multicultural Citizenship* adlı kitabında bu teorisyenlere, özellikle Rawls’a daha az dayanmaktadır çünkü özellikle Rawls’un ilgili argümanlarındaki değişimleri fark eder.

³⁹ Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, p. 165.

olması noktasında kültürün kişinin yaşamında elzem bir yere sahip olduğunu vurgular. Şöyle açıklar: “Basitçe açıklamak gerekirse, özgürlük birçok farklı seçenek arasından seçim yapmayı gerektirir, bizim toplumsal kültürümüz de yalnızca bu seçenekleri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onları bizim için anlamlı kılar.”⁴⁰

O halde grup hakları hangi koşullarda meşrudur? *Liberalism, Community and Culture* adlı kitabında Kymlicka bu koşulları argümanının farklı noktalarında açıklar. Bu makalemin bağlamında önemli olan bir koşul, grubun kendi mensuplarına liberal prensiplere göre muamele etmesi gerekliliğidir – hiçbir üyenin temel özgürlüklerine müdahale edilmemeli ve bu üyelere karşı cinsiyet, ırk veya cinsel yönelime dayalı ayrımcılıkta bulunulmamalıdır (kültürün savunmasız olduğu durumlar hariç)⁴¹. Bu, Kymlicka’nın grup hakları savunusunda oldukça önemlidir çünkü “kapalı” veya ayrımcı bir kültürde birey liberalizmin gerektirdiği şekilde gelişemez ve bu koşul olmadığı takdirde kolektif hakların verilmesi liberal toplumlarda yalnızca baskıya dayalı alt kültürlerin oluşmasına hizmet eder. Kymlicka bu argümanının başarısız olduğunu iddia edenlerin kültürlerin değişme kapasitesini göz ardı ettiğini ve bir kültürün verili bir andaki karakterini korumayı o kültürün varlığını korumakla karıştırdığını söyler.⁴² Bu ikisinin birleşimi ve sonuç olarak bazı bireylerin haklarının meşru şekilde elinden alınması yalnızca nadir bazı durumlarda gerçekleşir – buna örnek olarak “kültürün karakterinde çok ani değişimlerin olduğu” ve bu sebeple o kültürün hayatta kalmasının tek yolunun kendi mensuplarına bazı (geçici) kısıtlamalar getirmekten geçtiği durumlar verilebilir⁴³. Kymlicka şöyle der: “Bu olasılığın birçok kültürde pratik karşılığı yoktur ve uzun vadedeki amaç, yani ideal şekilde adil kültürel cemaatin mensupların istedikleri yaşamı sürdürebilmek için gereken bütün sivil ve siyasal özgürlüklere sahip olduğu bir cemaat olduğu gerçeği üzerinde hiçbir etkisi yoktur.”⁴⁴

⁴⁰ Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, p.83.

⁴¹ Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, pp. 168–72, 195–98.

⁴² Verdiği örnekler arasında Lord Devlin ile İslamcı köktenciler vardır; bana kalırsa Margalit ve Halbertal da aynı hatayı yapmaktadır.

⁴³ Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, pp. 170–71. Bu durumun meşru bir şekilde uygulandığı bir örnek olarak Kanada’daki yerlilerin “beyaz çoğunluk tarafından zayıflatıldığı” ve kültürel yapısının “normal sağlıklı gücünü ve esnekliğini” yeniden kazanabilmek için zamana ihtiyaç duyduğunu sunar (p. 171).

⁴⁴ A.g.e., p. 171.

Multicultural Citizenship'de Kymlicka daha önceki bir kitabında ortaya koyduğu pozisyonunu tekrar eder: "Liberalizm, bireylerin kendi cemaatlerinin geleneksel pratiklerini artık onlara bağlı olmaya değmeyecek şeyler olarak gördükleri noktada bu gelenekleri sorgulayabilme ve potansiyel olarak gözden geçirebilme özgürlüğüne ve kapasitesine sahip olması gerektiği görüşünü savunduğu için bazı grupların talepleri liberalizmin makbul gördüğü şeylerin dışına çıkar."⁴⁵ Kymlicka yine burada da kendi mensuplarına "iç kısıtlamalar" getiren kültürlere grup hakları verilmesini reddeder. Bu kültürler mensuplarının temel sivil ve siyasal özgürlüklerini kısıtlamamalıdır. Kymlicka ayrıca kendini komüniteryen görüşlerden ayırarak şöyle der: "Benim savunduğum liberal görüş insanların ahlaki değerleri ve geleneksel yaşam tarzlarını gözden geçirebileceğinde ve insanların bu hakka sahip olmakla kalmayıp bu kapasiteyi artıracak sosyal koşullara (örn. liberal bir eğitim) da sahip olması gerektiğinde ısrarcıdır ... İnsanları miras aldıkları sosyal rolleri sorgulamaktan alıkoymak onları hiçbir şekilde tatmin edici olmayan, baskı altında yaşamlara hapseder."⁴⁶

Kymlicka, içe dönük liberal muamele zorunluluğunun "tercih edilen dini, cinsel ve estetik pratikler dışında kalan bütün pratiklerin yasaklandığı bir cemaatin en iyi cemaat olduğuna inanan siyasi ve dini köktenciler için" grup hakları dayanağını ortadan kaldırdığını söyler. Zira bu kültürleri destekleyip, teşvik etmek "kültürel mensubiyeti desteklediğimiz ana nedeni baltalar – yani kültürel mensubiyetin bireylere anlamlı seçimler sağladığı nedenini"⁴⁷. Ancak Kymlicka'nın "iyi yaşama dair seçim yapma kapasitesini artıran sosyal koşullar" konusunda ısrarcı olması, Kymlicka'nın düşündüğünden çok daha az sayıda kültür için liberal perspektiften grup hakları verilebileceği anlamına gelir. İnançlarını ve pratiklerini başkalarına zorla uygulatmasa ve görünürde kadınların ve kız çocuklarının temel sivil ve siyasal özgürlüklerine saygı gösteriyor gibi dursa da aslında onlara özellikle özel yaşam alanında erkeklere ve erkek çocuklarına gösterdiği saygıyı ve ilgiyi göstermeyen veya onlara eşit seviyede özgürlükleri sunmayan birçok kültür vardır. Daha önce belirttiğim gibi, kadınların özgürlüğünün kontrol altına alınması ve

⁴⁵ Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, p. 152. Burada Kymlicka'nın pozisyonunda önceki kitabına kıyasla büyük bir değişiklik vardır: Artık "ulusal azınlıklar" olarak sınıflandırılan azınlık kültürlerin kendi içlerinde liberal olması zorunluluğu yoktur. Yani toprakları fethedilen yerliler ve diğer benzeri gruplar kendi içlerinde toleranslı davranma ve ayrımcılığı sonlandırma gibi pratiklere zorlanmamalıdır. Kymlicka'nın bu istisnayı oluşturma gerekçelerini yetersiz bulmakla birlikte argümanın bu kısmını şimdilik bir kenara koyuyorum.

⁴⁶ A.g.e. p. 92.

⁴⁷ Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, pp. 171–72.

onlara karşı ayrımcılık yapılması şu ya da bu şekilde bütün kültürlerde mevcut olan bir şeydir ancak özellikle katı dini kültürlerde ve ilhamını geçmişten alan kültürlerde buna daha sık rastlanır. Bazen daha az ataerkil olan çoğul kültürler içerisinde daha ataerkil olan azınlık kültürler var olabilir. Ancak bir kültürün ne derece ataerkil olduğu ve değişmeye ne derece açık olduğu grup haklarının meşruiyetine liberal pozisyonlardan bakarken akılda tutulması gereken faktörlerdir.

Kymlicka'nın kadınlara karşı onları eğitim hakkından veya seçme-seçilme hakkından mahrum bırakarak açıkça ve resmi düzeyde ayrımcılık yapan kültürlerin özel hakları hak etmediğini düşündüğü açıktır⁴⁸. Sorun şu ki, genellikle cinsiyete dayalı ayrımcılık bu kadar belirgin değildir. Birçok kültürde kadınların sıkı bir biçimde kontrol altında tutulması özel aile yaşamında öz veya sembolik babalarının otoritesi tarafından gerçekleştirilir ve sıklıkla o kültürün yaşlı kadınları da bu baskıda rol oynar. Kadınların temel sivil hak ve özgürlüklerinin resmi olarak güvence altına alındığı birçok kültürde kadınlara ve kız çocuklarına ev yaşamında uygulanan ayrımcılık onların yalnızca yaşamlarını nasıl sürdüreceğine dair seçimlerini kısıtlamakla kalmayıp, onların refahına ve sağlığına zarar verip, ölüme kadar götürebilmektedir.⁴⁹ Daha hafif haliyle cinsiyete dayalı ayrımcılık birçok kültürde birbirine benzer; buna örnek olarak kadınların ve kız çocuklarının aile içinde "maaşsız iş" olarak görülen şeylerin büyük kısmını veya tamamını üstlenmesinin beklenmesi, onlara sürekli erkeklerden daha düşük seviyede oldukları ve onlara boyun eğmeleri gerektiğinin hatırlatılması, bir yandan da erkek çocuklarından daha büyük güzellik standartlarına uymaları ve yetişmelerinin beklenmesi ve teşvik edilmesi, aynı zamanda daha düşük seviyede akademik başarı beklemeleri gerekmesi verilebilir. Hepimizin bildiği üzere cinsiyete dayalı ayrımcılık -ne seviyede olursa olsun- oldukça güçlü kültürel köklere sahiptir.

Kymlicka açıkça cinsiyete dayalı ayrımcılık yapan azınlık kültürlere grup hakları tanınmasına haklı şekilde itiraz etmesine rağmen, *Contemporary Political Philosophy*'de feminizme dair yazdığı bölümde gösterdiği farkındalığı çokkültürcülüğe dair argümanlarında göstermez: Orada yazdığı bölümde Kymlicka kadınların kontrol altına alınmasının genelde kamuya açık alanda ve

⁴⁸ Örn. bkz. Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, pp. 153,165.

⁴⁹ Bkz. Amartya Sen, "More than One Hundred Million Women Are Missing," *New York Review of Books* (December 20, 1990), pp. 61– 66.

açıkça değil özel alanda ve kapalı şekilde gerçekleştiğini ve dünyadaki hiçbir kültürün özel alan göz önünde bulundurularak uygulandığı takdirde “cinsiyete dayalı ayrımcılık” testini geçemeyeceğini kabul eder.⁵⁰ Kymlicka benim bu eleştiriye çok şey beklediğim veya aile yaşamında erkek ve kızların eşit muamele görmesi kuralını zorla uygulatmanın kabul edilemez derecede müdahaleci ve illiberal olduğunu söyleyerek yanıt verebilir. Ancak ben, Kymlicka’nın liberal grup hakları savunusunun temelindeki argümanlardan dolayı özel, kültürel alanda uygulanan bu tür ayrımcılıkları ele alması gerektiğini düşünüyorum. Zira kişinin öz-saygı geliştirebilmesi için yalnızca bir kültüre ait olması yeterli olamaz. Kişinin “miras aldığı sosyal rolleri sorgulayabilmek” ve sürdürmek istediği yaşamı sürdürebilmek için seçimler yapabilme kapasitesine sahip olabilmek için o kişinin kültürünün korunuyor olması yeterli olamaz. Kişinin öz-saygı gelişimi için o kişinin kültürü kadar kültürdeki yeri de önemlidir. Aynı şekilde kişinin sosyal rollerini sorgulayabilmesi için o kişinin kültürünün ona belirli sosyal rolleri dayatıp dayatmadığı da önemlidir. Kız çocuklarının içinde bulunduğu kültür ataerkil olduğu sürece kız çocuklarının sağlıklı gelişimi bahsettiğim bu iki nokta tarafından engellenmektedir.

Bunun bir sonucu olarak, feminist perspektiften bakıldığında azınlık haklarının buna çözüm sağlayabildiği belli değildir; aksine, azınlık hakları problemi güçlendirebilir. Daha az ataerkil bir çoğunluk kültürün içindeki daha ataerkil bir azınlık kültürü ele aldığımızda, öz-saygının artırılması veya kültürün kadın mensuplarının daha fazla seçim kapasitesine sahip olabilmesi noktasında azınlık hakları lehine bir argüman sunulamaz. Bu durumu incelerken birçok faktörü göz önünde bulundurmak gerekse de böyle bir kültürün kadın mensuplarının o kültürün zamanla yok olması (mensuplarının başka kültürlere entegre olmasıyla) veya en azından çoğunluk kültürde olduğu kadar kadın eşitliğini destekler hale gelecek şekilde değişmeye teşvik edilmesi durumunda çok daha iyi bir durumda olacağı söylenebilir. Dikkate alınması gereken diğer faktörler arasında azınlık grubun koruma gerektiren farklı bir dil konuşup konuşmadığı ve grubun ırk temelli ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığı vardır. Ancak bir grubun kültürünün kadınların yaşam seçimlerini büyük ölçüde kısıtladığı veya kadınların refahına başka şekillerde

⁵⁰ Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction* (Oxford: Clarendon, 1990), esp. pp. 239 – 62.

zarar verdiği gerçeğini diğer yönde dengelemek için oldukça büyük faktörlerin devrede olması gerekir.

Bu konuda birçok farklı örnek daha verebilirim ancak şimdilik geçtiğimiz birkaç yılda, çoğu Amerika’da yaşanmış olan ve çok radikal olmayan üç örnek üzerinden devam edeceğim. Vereceğim örneklerdeki kültürlerin yakın tarihte göç eden kültürlerden olduğuna dikkat çekmek istiyorum; bu gruplar Kymlicka’nın ifadesine göre “ulusal azınlıklar” adını verdiği gruplardan daha az özel hakkı hak eden gruplardır.⁵¹ Ancak bu gruplar aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinde göçmen-olmayan etnik veya dini azınlıkları meydana getirmektedir. Bu örnekleri sunuyor olmamın sebebi ise kadınları baskı altına alan bazı kültürel pratikler özel aile yaşamı olarak görüldüğü için gizli kalabildiğini ve onların kamusal alana çıkması veya devletin korumacı şekilde müdahale edebilmesi için olağanüstü koşulların gerekebileceğini göstermektedir.

Bahsedeceğim ilk vaka Aralık 1996’da gerçekleşmiştir; bu vakada ABD’nin Ortabatı eyaletlerinden birinde Irak’ın kırsal bölgesinden bir göçmen kızının kaybolduğunu polise bildirir ve onu bulmak için yardım ister. 13 ve 14 yaşlarındaki iki kızını 20’li yaşlarının sonlarındaki iki arkadaşına nikahlamak için bir imam ayarladığını, evliliklerinden gerçekleşmesinin ardından kızlardan birinin 20 yaşındaki erkek arkadaşıyla kaçtığını polise anlatır. Kız bulunur ve çok şaşıracakları biçimde baba, iki koca ve erkek arkadaşın tamamı tutuklanır; babanın tutuklanma sebebi çocuk istismarı, diğerlerinin de tecavüzdür.⁵² Eğer baba devlet görevlilerini aile işlerine kendi isteğiyle müdahil etmeseydi bu kızların başına gelenler muhtemelen hiçbir zaman kamuoyu tarafından öğrenilmeyecekti. California’da yaşanan ikinci vaka(lar)da Hmong kültürü odak noktasındadır; bu kültürde “kaçırma yoluyla evlilik” pratiği yaygındır, yani “damat” kendi erkek akrabalarına danıştıktan sonra seçtiği “gelini” kaçıtır ve ona tecavüz eder. Bu vakalar, genç kızların bu muameleye güçlü direniş gösterdiği ve bazen akrabalarının veya arkadaşlarının yardımını aldıklarında mahkemeye taşınarak kamuoyunun bilgisine ulaşır.⁵³ Üçüncü vaka ise

⁵¹ Daha fazla örnek için bkz. Susan Moller Okin, “Is Multiculturalism Bad for Women?” *Boston Review* 22 (1997): 25–28.

⁵² *New York Times* (December 2, 1996), p. A6.

⁵³ Bu tür vakaların tartışıldığı çalışmalar için bkz. Deirdre Evans-Pritchard and Alison Dundes Renteln, “The Interpretation and Distortion of Culture: A Hmong ‘Marriage by Capture’ Case in Fresno, California,” *California Interdisciplinary Law Journal* 4 (1995): 1–48; and Catherine Trevison, “Changing Sexual Assault Law and the Hmong,” *Indiana Law Review* 27 (1993): 393 – 408.

kongre üyesi Patricia Shroeder'in uzun uğraşları sonucunda Kongre'nin nihayet ABD'de klitoridektomiye (kadın sünneti) yasaklamasıdır. Bundan yalnızca birkaç ay önce mahkeme bu pratiğin uygulandığı bir ülke olan Togo'dan ilk kez birine bu sebeple iltica hakkı vermişti. Yasa nihayet Kongre'den geçtiğinde bazı Amerikalı doktorlar medyaya bu yasanın adil olmadığını çünkü klitoridektominin “özel” bir mesele olduğu ve buna doktora da danışarak çocuğun ve ailenin karar vermesi gerektiği yönünde demeç vermişti.⁵⁴

Bu tür örneklerin arkasında yatan, birçok kültürde görülen genel bir fenomen genç kızlara eşit olmayan muamelenin ve onları kontrol altında tutmaya çalışmanın ilk olarak aile ortamında başladığı ve ömür boyu süren etkileri olduğudur. Göçmenlerin ABD'deki okullardaki deneyimini araştıran yakın tarihli bir çalışmada Laurie Olsen California'da bir lisedeki birinci-nesil göçmen kızların nasıl sürekli iki kültür arasında orta yolu bulmak zorunda olduğunu, çoğu zaman hem çoğunluk kültürden gelen ırkçılık ve ayrımcılığa karşı hem de kendi kültürlerinden gelen ataerkilliğe karşı mücadele etmek zorunda kaldıklarını gösteriyor. İkinci türden mücadeleyle ilgili Olsen şöyle diyor:

“Din ve kültür kilit faktörler. Dolayısıyla Vietnamlı veya Çinli kızların durumu idare etme biçimiyle Meksikalı Katolik bir kızın veya Hindu yahut Müslüman bir kızın idare etme biçimi farklılık gösteriyor. Ama hepsi evlilik, çocuk sahibi olma ve kadın rolünü benimseme noktasında kültürel beklentilerin kendileri için yaklaştığını hissediyor. Genç kızlar ebeveynlerinin ne zaman evlilik bekleyeceğini, evliliğe izin vereceğini veya evlilik ayarlayacağını bilmiyor, bunun yerine kendilerini kardeşlerine bakmakla mı görevlendireceğini yoksa oradaki aile görevleriyle uğraşmak veya orada geleneksel bir evliliğe zorlanmak için anayurda geri mi gönderileceklerini bilmiyor.”⁵⁵

⁵⁴ Celia Dugger, *New York Times* (October 12, 1996). Dugger şöyle diyor: “Uzmanların belirttiğine göre ABD'de cinsel organları kesilen kızların sayısını kesin olarak bilmek imkansız zira bu ritüeller genellikle özel ortamlarda gerçekleştiriliyor” (p. A1).

⁵⁵ Laurie Olsen, *Made in America: Immigrant Students in Our Public Schools* (New York: New Press, 1997), p. 124. Özellikle 6. bölüme bakınız: “Love and Marriage: How Immigrant Women Negotiate the Terrain between Two Cultures.”

Olsen'e göre genç erkek göçmenler iki kültür arasında seçim yapabilirken genç kızlar çoğu zaman bu iki kültür arasında hayatta kalabilmek için mücadele etmek zorunda. Farklı bir çoğunluk kültürün ortasında yaşıyor olmalarına rağmen evliliği sürdürmesi, çocuk sahibi olması ve çocuklarına kendi asıl kültürel kimlikleriyle büyümesi beklenenler kadınlar oluyor. Olsen şöyle sonuca bağlıyor: "Bu çalışmaya konu olan göçmenler yeni bir ülkeye alışmaya çalışırken kendi öz kültürlerine doğru çekimi en çok cinsiyet meselesinde hissediyorlar."⁵⁶

ABD, Kanada ve Avrupa'da kayda değer azınlıklar oluşturan kültürel grupların birçoğunda aileler kız çocuklarını erkek çocuklarından çok daha büyük kısıtlamalara maruz bırakıyor. Kız çocuklarının giyim kuşamı, okuldışı ve sosyal aktivitelere katılımı, gözetimsiz dışarı çıkmaları, yüksek eğitime erişimleri, iş ve eş seçimleri kısıtlanıyor. Ev-aile yaşamında erkek kardeşlerinden beklenmeyen büyüklükte sorumluluklar onlardan bekleniyor ve bu durum sıklıkla kızların okuldaki başarılarını engelliyor. Her ne kadar okul kız çocuklarına hem bir nebze geçici bağımsızlık veriyor hem de evlilik sırasında maruz kalmaktan çekindikleri istismara karşı eğitim ve güç edinmelerini sağlıyor olsa da ailelerin kız çocuklarını liseden alıp zorla evlendirmeleri nadir görülen bir durum değil. Birçok durumda kızlar kuzenleriyle veya ailelerinin uygun gördüğü bir kişiyle evlenerek "ana babalarına saygılı davranmak" seçeneği ile kendi yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayacak yüksek eğitime devam etme seçeneği arasında kalıyor. Böyle bir durumda kızlar, kendi seçimlerini yapmaya çalıştıklarında ailelerinin onları memlekete geri gönderebileceğini, evlatlıktan reddedebileceğini veya daha kötü şeyler yapabileceğini biliyor.⁵⁷

Bu sebeplerle, bu genç kızların kültürlerinin onların "yaşamlarını nasıl sürdüreceklerine dair bilgi sahibi seçimler yapmalarını", "çeşitli anlamlı seçenekler arasında seçim yapabilmelerini" veya "uygun gördükleri yaşamı özgürce sürdürebilmelerini" sağlayabileceğini anlamak güçtür – bu saydığım özellikler de liberal çokkültürcülük savunucularının kültürlere atfettiği özelliklerdir. Bu kızların kültürel mirasının büyük bir kısmını oluşturan şey yaşama dair anlamlı seçimler yapabilme kapasitesi veya özgürlüğü değil aksine ciddi engeller ve kısıtlamalardır. Birçok göçmen kız bir yandan kültürel köklerine büyük oranda bağlılık hissederken (ve Amerikalı akranlarının bundan yoksun olduğunu düşünürken), bir yandan kültür adına aileleri tarafından

⁵⁶ A.g.e., p. 148.

⁵⁷ Bkz. A.g.e. 6. bölüm. Ayarladıkları evliliklere direnen kızlarını öldüren veya öldürmeye teşebbüs eden, Britanya'da yaşayan ve Pakistan taşrasından göçen ailelerin ekstrem bir vakası için bkz. "Marked for Death, by Their Families."

kişisel özgürlüklerine ve yaşamlarına dair seçimlerine koyulan kısıtlamalardan mustarip.⁵⁸ Kültürel grup haklarının olmadığı bir ortamda dahi ailelerin bu genç kızları büyük oranda kontrol altında tuttuğu ve onlar üzerinde büyük bir güç sahibi olduğu görülüyor. Eğer bu genç kızlara sorulsaydı onların grup haklarını destekleyeceğini düşünmek zor olurdu; mensubu oldukları kültürel grubun kız mensuplarına karşı tutumunu değiştireceği ve onlar üzerindeki kontrolünü yumuşatacağı önkoşulu getirilirse bu yanıt belki değişebilir.

Kültürel temellere dayanarak ev-aile yaşamında kadınlara karşı yapılan ayrımcılık ve onların kontrol altında tutulması durumundan kamuoyunun neredeyse hiçbir zaman haberi olmaz; kamuoyuna yansıdığı durumda mahkemeler kadın haklarını zorla uygulatabilir ve Kymlicka gibi siyaset teorisyenleri kadın haklarını illiberal olarak tanımlayıp, onların kadınların fiziksel ve mental durumuna gayrimeşru biçimde zarar verdiğini iddia edebilir. Bu, daha önce belirttiğim bir düşünce olan kişinin kendi kültüründeki yerinin en az o kişinin kültürünün o kişinin öz-saygı geliştirme ve yaşama dair seçimler yapabilme kapasitesi sağlamadaki etkisi kadar önemli olduğu düşüncesini destekler. Bir azınlık kültürün kendini koruyabilmesi için grup hakları sağlamak erkeklerin çıkarına olsa dahi her zaman o kültüre mensup kadınların ve kız çocuklarının çıkarına olmayabilir. Kymlicka'nın -en azından görünürde- liberal grupların haklarına dair bu savonusundaki bu sorun, illiberal grupların haklarına dair savunularda veya illiberal grupların en azından "rahat bırakılmasına" dair argümanlarda çok daha büyük bir sorun haline gelir.

Daha az ataerkil toplumların içerisindeki daha ataerkil kültürler grup hakları iddiasında bulunduğunda, bu hakların tanınması durumunda bunun her zaman kadınların çıkarına olmadığı argümanından birçok farklı öneriye ulaşılabilir. Burada ulaşılan sonuçlar, grup hakları lehine liberal argümanlar sunulurken grup içi eşitsizliklere özel ihtimam gösterilmesi gerektiğini öne sürüyor. Özellikle cinsiyetler arası eşitsizliklere bakmak önemlidir zira bu tür eşitsizliklerden kamuoyunun genelde daha az haberi olur ve dolayısıyla daha az belirgin olurlar. Bu sebeple kültürel azınlık grupların ihtiyaçlarını ve haklarını sağlamaya çalıştığı iddiasında olan politikaların bu tür gruplar içerisinde daha az güç sahibi olan mensupların da yeterli derecede temsil edildiğinden emin olması oldukça önemlidir. Kadınlar -özellikle de genç yaştaki kızlar, zira daha yaşlı kadınlar cinsiyet eşitsizliğini sürdüren faktörler haline gelebiliyor⁵⁹- grup

⁵⁸ Olsen, 6. Bölüm.

⁵⁹ Bunun bazı sebepleri için 35 numaralı dipnota bakınız.

haklarına dair istişarelerde tam anlamıyla temsil edilmezse bu hakların verildiği durumda kadınların çıkarları bundan fayda değil zarar görebilir.